

ESF PROJEKTS "SAVS KAKTIŅŠ, SAVS STŪRĪTIS ZEMES –
LATVIJAS LAUKU IEDZĪVOTĀJU ATTĪSTĪBAS STRATĒGIJAS
UN KULTŪRVIDES PĀRMAIŅAS"
PROJEKTA NR. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087

Deniss Hanovs

Latvijas reģionu mazo pašvaldību stratēģijas dažādības vadībā

Sabiedriskās politikas analīze
un rekomendācijas situācijas maiņai



Rīga, 2012

Grāmata izdota ar ESF projekta "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas" Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.



IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ



UDK 352(474.3)+323(4)
Ha 447

Deniss Hanovs

**LATVIJAS REĢIONU MAZO PAŠVALDĪBU STRATĒĢIJAS DAŽĀDĪBAS VADĪBĀ
Sabiedriskās politikas analīze un rekomendācijas situācijas maiņai**

Zinātniskie recenzenti:

Dr. sci.soc. Vladislavs Volkovs
fil. dr. Aija Priedīte

© Deniss Hanovs, 2012

© Latvijas Universitāte, 2012, 261 lpp.

ISBN 978-9984-828-69-5

Izdevējs SIA "Biznesa augstskola *Turība*"
Redaktore Lilita Vīksna
Māksliniece Una Šneidere
Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

Satura rādītājs

Ievads	
CITĀDAIS UN LĪDZDALĪBA MŪSDIENU LATVIJĀ	9
Pētījuma teorētisks ietvars: Citālais globalizētajā nacionālajā valstī	13
Kāpēc pašvaldība? Par pētījuma “topogrāfiju”	31
1. nodaļa	
SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJAS MODEĻU ANALĪZE. PAMATNOSTĀDNES UN NACIONĀLĀS IDENTITĀTES UN SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJAS PAMATNOSTĀDNES (2012–2018). SALĪDZINOŠĀ ANALĪZE (2010–2012)	41
2. nodaļa	
STARPTAUTISKIE MINORITĀŠU TIESĪBU STANDARTI	51
Eiropas Padomes Vispārējā konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību: normu un pamatprincipu raksturojums	55
Nacionālās minoritātes definīcija – konsenss un dažādība Eiropā	57
Diskriminācijas aizliegums	59
Nacionālo minoritāšu kultūras un identitātes saglabāšana un starpkultūru dialoga veicināšana	60
Minoritāšu valodu lietošana	63
Iespējas apgūt minoritātes valodu un iegūt izglītību minoritāšu valodās	64
Efektīvas līdzdalības nodrošināšana	68
3. nodaļa	
EIROPAS SAVIENĪBAS NODARBINĀTĪBAS UN RASU DIREKTĪVU PĀRŅEMŠANA: ATBALSTS DAŽĀDĪBAS POLITIKAI LATVIJĀ	71
Rasu direktīva	72
Nodarbinātības direktīva	79
Institūcijas	81
4. nodaļa	
PAŠVALDĪBU ATLASĒS PAMATOJUMS: ATŠĶIRĪGAIS UN KOPIĢAIS PIECĀS LATVIJAS PAŠVALDĪBĀS	83
5. nodaļa	
BALVU NOVADA PAŠVALDĪBA	95
Balvu novads faktos	95
Balvu pilsēta faktos	96

Pašvaldības komunikācija ar iedzīvotājiem internetā.....	97
Dažādības politikas dalībnieki I: pašvaldības institūcijas	98
Izglītības iestādes	100
Kultūras iestādes Balvos – integrācijas instruments.....	107
Pašvaldības politikas plānošanas dokumenti, kuros iekļauts integrācijas un kultūras dažādības jautājums	111
Balvu pilsētas sabiedrības integrācijas programma 2009.– 2013. gadam	112
Balvu novada Izglītības attīstības programma	119
Balvu pilsētas attīstības stratēģija.....	120
Balvu pilsētas teritorijas attīstības programma 2007.–2010. gadam	122
Līdzdalība pašvaldības lēmumu pieņemšanas procesos	122
Dažādības politikas dalībnieki II: nevalstiskās institūcijas un mazākumtautību līdzdalības formas.....	129
6. nodaļa	
BROCĒNU NOVADA PAŠVALDĪBA	135
Brocēnu novads faktos	135
Pašvaldības komunikācija ar iedzīvotājiem internetā.....	136
Dažādības politikas dalībnieki I: pašvaldības institūcijas	138
Izglītības iestādes	138
Līdzdalība pašvaldības lēmumu pieņemšanas procesos	143
Brocēnu novada kultūras un izglītības centrs.	147
Dažādības politikas dalībnieki II: nevalstiskās organizācijas un mazākumtautību līdzdalības formas.....	148
Mazākumtautību nevalstisko organizāciju sadarbība ar pašvaldību.....	154
7. nodaļa	
DAGDAS NOVADA PAŠVALDĪBA.....	159
Dagdas novads faktos.....	159
Dagdas pilsēta faktos.....	160
Pašvaldības komunikācija ar iedzīvotājiem internetā.....	161
Dažādības politikas dalībnieki I: pašvaldības institūcijas	162
Izglītības iestādes	163
Līdzdalība pašvaldības lēmumu pieņemšanas procesos	170
Dažādības politikas dalībnieki II: nevalstiskās institūcijas un mazākumtautību līdzdalības formas.....	173

8. nodaļa	
OLAINES NOVADA PAŠVALDĪBA	179
Olaines novads faktos	179
Olaines pilsēta	180
Pašvaldības komunikācija ar iedzīvotājiem internetā	180
Dažādības politikas dalībnieki I: pašvaldības institūcijas	182
Izglītības iestādes	187
Profesionālā izglītība	188
Pašvaldības politikas plānošanas dokumenti, kuros iekļauts integrācijas un kultūras dažādības jautājums	189
Olaines sabiedrības integrācijas programma (izstrādāta 2003. gadā)	189
Olaines pilsētas attīstības programma (apstiprināta 2004. gadā)	195
Līdzdalība pašvaldības lēmumu pieņemšanas procesos	197
Dažādības politikas dalībnieki II: nevalstiskās organizācijas un mazākumtautību līdzdalības formas	203
9. nodaļa	
STRENČU NOVADA PAŠVALDĪBA	215
Strenču novads faktos	215
Pašvaldības komunikācija ar iedzīvotājiem internetā	217
Informatīvais izdevums “Mūsu Novada Vēstis”	218
Dažādības politikas dalībnieki I: pašvaldības institūcijas	219
Līdzdalība pašvaldības lēmumu pieņemšanas procesos	222
Izglītības iestādes	223
Strenču novada kultūras centrs	230
Dažādības politikas dalībnieki II: nevalstiskās organizācijas un mazākumtautību līdzdalības formas	231
Nevalstiskās organizācijas	231
Secinājumi un rekomendācijas politikas plānošanas un īstenošanas dalībniekiem	237
Secinājumi	237
Rekomendācijas politikas procesa dalībniekiem	242
Pašvaldības institūcijām	242
Mazākumtautību interešu pārstāvniecībām	243
Pašvaldības plašsaziņas līdzekļiem:	243
Bibliogrāfija	244
Latvijas pašvaldību darbs kultūru dažādības veicināšanā	249

Ievads

CITĀDAIS UN LĪDZDALĪBA MŪSDIENU LATVIJĀ

Latvijas Universitātes profesore, filozofe Maija Kūle savā rakstā “Dialoga filosofija; ceļš uz solidāru sabiedrību Eiropā un Latvijā” kritiski analizē Latvijas sabiedrības integrācijas politiku un vēl 2008. gadā, kad sabiedrības integrācija bija viens no prioritārajiem politikas virzieniem Latvijā, konstatēja, ka:

“Dialoga filozofijas pamatatziņas netika pietiekami “iestrādātas” Latvijas sociālajā un politiskajā vidē.”¹

Kritizējot politisko vidi par starpetnisko attiecību politizāciju, aprakstot tādas politizācijas procesa “blakusparādības” kā nacionālo minoritāšu pazeminājušos interesi par iekļaušanos gan latviskā kultūrvidē, gan latviešu valodas vidē, gan Latvijas pilsoņu vidū, filozofe konstatē nepieciešamību piepildīt latviešu kultūrai tradicionālo “mēs” kopienas ietvaru ar jaunu, iekļaujošu saturu.²

Filozofu ietekme uz politisko varu Latvijā bija un paliek visai ierobežota. Jau drīz pēc šī raksta iznākšanas, 2008. gada decembrī, Latvijas integrācijas politikas institucionālajā ietvarā norisinājās straujas izmaiņas, kas liecināja par integrācijas politikas nozīmes mazināšanos politiķu dienas kārtībā.

¹ Kūle M. Dialoga filosofija: ceļš uz solidāru sabiedrību Eiropā un Latvijā. Dialogs Latvijā; kultūru dažādība, robežas un saiknes. – Rīga, 2008. – 13. lpp.

² Turpat. – 17. lpp.

2008. gada 30. decembrī tika reorganizēts Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts. Kopš 2009. gada sākuma Latvijas sabiedrības integrācijas politika valsts pārvaldes līmenī norisinājās vairāku institūciju kompetences ietvaros – Bērnu un ģimenes lietu ministrijā, pēc tās likvidācijas 2009. gadā – Tieslietu ministrijā, kurā līdz 2010. gada beigām pastāvēja Sabiedrības integrācijas departaments, kas 2011. gada sākumā tika pārstrukturēts un pārcelts uz Latvijas Republikas Kultūras ministriju, kurā tika uzsākts jauns sabiedrības integrācijas politikas posms tā laika jaunās kultūras ministres Sarmītes Ēlertes (politiskā apvienība “Vienotība”) paspārnē.

Laika posmā no 2005. gada beigām līdz 2011. gada oktobrim, kad pēc vairākām versijām tomēr tika pieņemts jauns integrācijas politikas ietvardokuments **“Nacionālās identitātes un sabiedrības integrācijas pamatnostādnes (2012–2018)”**, Latvijas sabiedrības integrācijas politikas ietvaros vairākus gadus tika strādāts pie projekta **“Sabiedrības integrācijas politikas pamatnostādnes”**, kuru tapšana tika uzsākta vēl Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariātā un kas ielga vairāku iemeslu dēļ.

Pēc autora domām, kas tika paustas, analizējot minēto integrācijas dokumenta projektu,³ pamatnostādnes atspoguļoja integrācijas procesa aktuālas vajadzības 2010. gadā, sniedz virkni definīciju integrācijas procesa būtisku fenomenu skaidrojumam, kā arī iezīmē pagriezienu publiskajā telpā uz multietniskās vides un pilsonisko vērtību iekļaušanu dominējošajā etniskās integrācijas konceptā. Tomēr politiskā diskursa ietvaros esošie pretrunīgie integrācijas koncepti, kā arī mazākumtautību tiesību attīstības izteikta politizēšanās, bija iemesli, kāpēc dokuments tika lemts neveiksmē.⁴

Kopumā ņemot, pamatnostādņu diskursīva “iestrēgšana”, kas beidzas 2010. gada noslēgumā ar ministriju kompetences maiņu un integrācijas dienas kārtības pāriešanu LR Kultūras ministrijas paspārnē, var kalpot par ilustrāciju politiskā diskursa par nacionālo minoritāšu un Latvijas sabiedrības integrācijas konceptu mainīgumam, nestabilitātei, viļņveidīgai ienākšanai

³ Skat.: Hanovs D. What should be done with the Other? Ethnic Diversity of Integration Policy in Latvia.// Ethnicity, 2011/4 – pp. 33–54. Šajā pētījumā skat. 1. nodaļu “Sabiedrības integrācijas modeļu analīze”.

⁴ http://www.politika.lv/temas/sabiedribas_integracija/Neiespejama_integracija/ (skatīts 10.12.2011.)

politiskās dienas kārtības aktuālajā daļā, kā arī valsts pārvaldes konceptuālā darba atkarībai no “politiskās gribas” nepastāvīguma. Minētie integrācijas politikas deficīti veidoja šī pētījuma integrācijas politikas analīzes kontekstu.

Atskatoties uz 2011. gada oktobrī pieņemto “Nacionālās identitātes un sabiedrības integrācijas pamatnostādnes (2012–2018)” saturu un primāri vērtējot izstrādes procesa kvalitāti, pētījuma autors secina, ka ja 2010. gada “Pamatnostādņu” tekstā etniskā Citādība un multikulturālisma idejas pastāvēja kaut fragmentārā formā, tad jau 2011. gada pieņemtajā dokumentā ir iezīmēta **dominējošās kultūras** koncepta vertikālā ass, kas strukturāli veido “Nacionālās identitātes un sabiedrības integrācijas pamatnostādnes (2012–2018)” loģisku kļūdu – **demokrātiskā līdzdalība Latvijas sabiedrībā tiek padarīta atkarīga no līdzdalības etniskā vairākuma kultūrvēsturiskā “kapitāla” jeb identitāti veidojošo elementu pieņemšanas.**

Šādi veidota politiskās un etniski-kulturālas līdzdalības hierarhija apliecina etniskās, nevis pilsoniskās integrācijas dominanti aktuālajā politikas dokumentā integrācijas jomā. Šāds integrācijas koncepts, pēc autora domām, ir pretrunā ar J. Hābermāsa izvirzīto konstitucionāla ietvara integrācijas modeli, kas paredz pretēju hierarhiju divu konceptu attiecībās – **pilsoniskai sabiedrībai piemīt plašāks integrējošais potenciāls nekā etniskā vairākuma tradicionālās kultūras mantojumam un kultūrtelpai, kas nenoliedzami ir viens no, bet ne vienīgais pamats saliedētas sabiedrības veidošanai.**

“Nacionālās identitātes...” tapšana ir apliecinājums diskursīvām pārmaiņām kopš 2011. gada sākuma. Primāra novitāte ir integrācijas politikas monoloģizācija, tādu politikas instrumentu iekļaušana, kas vienoja valsts etniskā vairākuma nacionālās identitātes ilgtspēju un kultūras mantojuma saglabāšanu ar visas Latvijas sabiedrības integrācijas politiku. Varu piekrist politologa Nila Muižnieka tēzei, ka politiska konsensa trūkumam Latvijā ir svarīga loma integrācijas politikas lēnā attīstībā.⁵

Šī pētījuma veidošanas būtiskākie impulsi ir līdzšinējā Latvijas sabiedrības integrācijas politika un pieredze, kas radusies dažādu politisko

⁵ Muižnieks N. Conclusion. In: Muižnieks N. (ed.) How Integrated is Latvian Society? – Rīga: University of Latvia Press, 2010. – p. 283.

dalībnieku darbības rezultātā. Atskatīsimies īsumā uz tās hronoloģisku attīstību pēdējo piecpadsmit gadu laikā.

1999. gada 7. decembrī Ministru Kabinētā apstiprinātā koncepcija **“Sabiedrības integrācija Latvijā”** tika veidota kā beztermiņa valsts politikas dokuments integrācijas jomā. Integrācijas politikas mērķis, kas jāsasniedz Latvijas sabiedrībā, tika definēts šādi:

*“Integrācijas **mērķis** ir izveidot demokrātisku, saliedētu pilsonisku sabiedrību, kas balstās uz kopīgām pamatvērtībām. Viena no šīm pamatvērtībām ir neatkarīga, demokrātiska Latvijas valsts.”⁶*

Kopīgo vērtību aspekts šajā koncepcijā ir tās Ahileja papēdis un kā tāds pastāvēja arī turpmākajos gados, kad Latvijas integrācijas politikas normatīvais un institucionālais ietvars tika ievērojami intensificēts: 2000. gadā Koncepcijas vietā tika apstiprināta **“Sabiedrības integrācijas programma”**. 2001. gada 1. septembrī tika izveidots Latvijas Sabiedrības integrācijas fonds, un 2002. gada decembrī tika izveidots Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts. 2005. gadā 31. maijā Saeima ratificēja “Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību”.

Līdztekus minēto normatīvo aktu un politikas plānošanas instrumentu spektra paplašināšanai, Latvijas sabiedrības integrācijas politikā jaunā gadsimtenā pirmajā desmitgadē pietrūka politiskās gribas, kas spētu veidot principiālu konsensu par saliedētas sabiedrības modeli Latvijā, tās attīstības scenārijiem un kas spētu nodrošināt integrācijas politikas ilgtspēju.

Viens no būtiskiem sabiedrības integrācijas politikas izaicinājumiem bija un ir konceptuāls jautājums par **etnisko minoritāšu jeb mazākumtautību līdzdalību Latvijas publiskajā telpā un šīs līdzdalības saikni ar latviešu etniskās nācijas koncepta attīstību**.

Minoritāšu līdzdalības kvalitāte ir viens no integrācijas politikas efektivitātes indikatoriem, ko definēja Nils Muižnieks un Ilona Kunda.⁷ Savukārt

⁶ Teksts tika citēts pēc: http://www.politika.lv/temas/sabiedribas_integracija/4104/ (skatīts 16.10.2010.)

⁷ Muižnieks N. Conclusion. In: Muižnieks N. (ed.) How Integrated is Latvian Society? – Rīga: University of Latvia Press, 2010. – p. 285.

Rainers Hofmans savā ziņojumā par minoritāšu līdzdalību atzīmēja, ka minoritāšu tiesību uz līdzdalību kultūras, ekonomikas un publiskajā politikā efektīva nodrošināšana ir “būtiska katrai demokrātiskai sabiedrībai.”⁸ **Mazākumtautību līdzdalības kvalitātes analīze** ir būtisks šī pētījuma jautājums, kas ir cieši saistīts ar Citādā fenomenu Eiropas kultūras telpā un mēģinājumiem definēt Latvijas sabiedrības integrācijas politiku. Turpmākajā apakšsadaļā aplūkošu etniski Citādā fenomena teorētisko ietvaru J. Hābermāsa teoriju kontekstā.

Pētījuma teorētisks ietvars: Citādais globalizētajā nacionālajā valstī

Pirms tiek apkopoti teorētiskie atzinumi par etniski Citādo, jāformulē jautājumi, kas būs pētījuma analīzes pamatietvarā.

Kas šī pētījuma ietvarā ir saprotams kā Latvijas sabiedrības integrācijas politika un tās instrumenti? Pirmkārt, pētījuma ietvarā Latvijas sabiedrības integrācija ir **politiskā konsensa modelis** par mazākumtautību līdzdalību varas procesā un šī modeļa īstenošana, kas veidotu instrumentus sabiedrības iekļaujošas publiskās komunikācijas praktizēšanai pēc iespējas plašākā etnisko grupu vidū.

Etnisko minoritāšu līdzdalības problemātika Eiropas Savienības ietvaros ir un paliek Eiropas nacionālo valstu politikas izaicinājums. Nemitīgā attīstībā esošais ES un Eiropas Padomes normatīvais un politikas plānošanas ietvars nacionālo minoritāšu tiesību attīstības jomā tuvākajā nākotnē nespēs izveidot tādus universālus minoritāšu iekļaušanas un līdztiesības nodrošināšanas mehānismus, kas spētu aizstāt nacionālās valsts suverenitāti pār Citādo, etniski Atšķirīgo.

Kā jau minēts, minoritāšu līdzdalības kvalitāte ir konsensa efektivitātes indikators. Pašu mazākumtautību gatavība (kompetences, prasmes) līdzdarboties šāda konsensa veidošanā nenoliedzami ir arī mazākumtautību pašorganizācijas līmeņa indikators.

⁸ Hofmann R. The Impact of International Norms of the Protection of National Minorities in Europe: The Added Value and Essential Role of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. – Report. Council of Europe, 2006. – p. 21.

Eiropas vēsturē minoritārajām grupām ir imanenti raksturīga diskriminācijas vēsturiskā pieredze, kas ietekmē gan kolektīvu paštēlu, gan grupas recepciju vairākuma kultūras telpā. Eiropas pagātnē Citādā neiekļaušana ietekmē Eiropas valstu mūsdienu integrācijas politiku, kalpojot par politiskajā telpā definēto sarežģītas iekļaušanas vēsturisko un mūsdienu fonu. Tas veido kolektīvo atmiņu, rīcību un līdzdalības varā kontekstu, nosaka politiskā un plašsaziņas līdzekļu diskursā izmantojamo valodu, sniedz vēsturiskās alūzijas un strukturē mazākumtautību politiskās līdzdalības kontekstu.

Tādējādi var secināt, ka politiska konsensa veidošana par Citādā pastāvēšanu nacionālā valstī noritēs sekmīgi tad, ja konkrētas nacionālās valsts politiskajā kultūrā tiks pieņemts un īstenots priekšstats par to, ka minoritārajām grupām ir īpašas, vēsturiskā pieredzē sakņotas vajadzības nevis tikai šo grupu etnokulturālās savdabības saglabāšanai, bet šo grupu vienlīdzīgai iekļaušanai valstī, dominējošā politiskajā kultūrā, it īpaši tādās sabiedrībās, kurās, atšķirībā no J. Hābermāsa ideālā modeļa, etniskā vairākuma kultūra vairāk vai mazāk pielīdzināta vispārējas un visaptverošas, publiski dominējošas kultūras statusam.⁹

Īpašas, kolektīvas tiesības, kas izriet no Eiropas vēsturiskās nespējas iekļaut Citādo līdzvērtīgā statusā, nav ceļš uz jaunas nevienlīdzības vai individuālo tiesību telpas saraušanas, no kā baidījās Brajans Berijs (*Berry*) savā kolektīvo tiesību emocionālajā kritikā.¹⁰ Kolektīvajās interesēs balstītu tiesību īstenošana ir iespēja regulāri atjaunot minēto politisko konsensu un nodrošināt nacionālās valsts nostādņu regulāru pašrevidēšanu identitāšu, piederības un simboliskās politikas telpā. R. Hofmans apraksta šo situāciju, lietojot frāzi “etnisko minoritāšu potenciāli ievainojama situācija”¹¹. Eiropas nesenā vēsture 90. gadu beigās Dienvidslāvijā ilustrēja šādu bažu pamatotību.

⁹ J. Hābermāsa konceptu kā abstraktā, situatīvu kontekstu ignorējošajā vidē esošu kritizēja Ivers Noimans (*Noimann*). Skat.: Нойманн И. Использование «Другого». Образы Востока в формировании европейских идентичностей. – Москва: Новое издательство, 2004. – с. 36.

¹⁰ Pirms šī pētījuma uzsākšanas autors ir analizējis kolektīvo un individuālo tiesību sintēzes iespējas multikulturālisma kontekstā, kā arī Beriļa konceptu. Skat.: Hanov D. Recognition of Minority Rights and Liberal Paradigm: Is a Third Way Possible? The Case of Latvia. // Ethnicity. Politics of Recognition. – 1 (1) 2009. – pp. 46.–58.

¹¹ Hofmann R. The Impact of International Norms of the Protection of National Minorities in Europe.. – p. 21.

Kamēr politiskajā diskursā dominēs labēji konservatīva nacionālisma koncepts, ka kolektīvas tiesības ir potenciāls pamatiedzīvotāju statusa apdraudējuma vai dominantes mazināšanas avots, tikmēr etnopolitika veidosies nevis proaktīvā, iekļaujošā, vienlīdzību veicinošā virzienā, bet līdzīgi *damage control* principam lēni un neefektīvi ar hierarhisko “ne-dialogu” mēģinās mazināt etniskā vairākuma kolektīvos priekšstatus par apdraudētību un nestimulēs etnisko minoritāšu līdzdalības kvalitāti. Šāda integrācijas politikas neveiksmes matrica spēj lielākoties sarežģīt ne tikai politikas aktoru rīcību, bet arī uzkrāj negatīvu pieredzi mazākumtautību vidū, tādējādi, lietojot Reinharda Kozeleka leksiku, piepildot mazākumtautību “pieredzes telpu” ar demotivējošu saturu.

Sekojoš vācu filozofa Jirgena Hābermāsa dažādos gados tapušu darbu atzinumiem par iekļaušanas politiku mūsdienu liberālajās Rietumeiropas demokrātijās, pētījumā tika izvirzīts jēdziens “Citādais” kā viens no konkrētas situācijas un politikas stāvokļa analīzes atslēgvārdiem. Krievu sociologs Ļevs Gudkovs definējis Citādo kā izšķirošu līdzekli “savējo” kopienas pozitīvo īpašību izcelšanai.¹²

Jirgens Hābermāss, analizējot iespējas iekļaut etniski Citādo mūsdienu Eiropas sabiedrībās, izvirza valsts simbolu politiku, tajā skaitā arī valsts konstitūciju, kā šādas iekļaušanas instrumentu, kas ļauj Citādam palikt par Citādo, vienlaicīgi nemazinot tā līdzdalības telpu. J. Hābermāss kā acīmredzamu mūsdienu nacionālās valsts sasniegumu Citādā iekļaušanai definē tās spēju izveidot “abstraktāku sociālās integrācijas formu”, nevis iekļaušanu tikai pēc etniskās piederības pazīmēm.¹³

J. Hābermāsa tēze par nacionālo valstu politiku ir tikusi pakļauta kritikai. Vērojot pēdējās desmitgades tendences nacionālo valstu etnopolitikā, jāsecina, ka J. Hābermāsa ideja par konstitucionālo vērtību un tiesiskā ietvara spēju iekļaut principiāli plašākas sabiedrības grupas cieš empīrisku neveiksmi. Šķietams paraugs šajā jomā ir Francija, kas jau 2005. gadā piedzīvoja ilgstošu konfliktu Parīzes urbanizēto priekšpilsētu rajonos, kuros, pēc Etjena

¹² Гудков Л. Идеологема “врага”: “Враги” как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции. Образ врага. – Москва: ОГИ, 2005. – с. 14–15.

¹³ Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства. Нации и национализм. – Москва: Практис, 2002. – с. 368.

Balibara (*Balibar*) domām, savijās dziļš un ilgstošs rasisms un emigrantu jauniešu izslēgšana, kas nebija redzama zem veiksmīgi popularizētas valstiskās identitātes, politiskās nācijas un citiem Francijas politiskās kultūras elementiem.¹⁴

Šis ir viens attīstības scenārijs, kas Francijā tapa ilgstošajā konsensa "simulācijas" politikā, kurā etniskās minoritātes ar imigrantu un koloniju iedzīvotāju pēcnācēju diskursīvu, nevis tiesisku "statusu", reprezentē Citādo visā socializācijas telpā – darba tirgū, izglītības jomā, līdzdalībā publiskajos un arī plašsaziņas līdzekļu diskursos.

Latvijā etnopētnieki, analizējot iespējamus etniskā konflikta scenārijus un dažādu etnisko grupu līdzāspastāvēšanas iespējas, secina, ka konflikta iezīmju nav un starpetniskā spriedze ir latentā, nenozīmīga, paralēli esot vairākām līdzāspastāvēšanas un sadarbības iespējām un praksēm.¹⁵ Hronoloģiski aktuālākie pētījumi Latvijā sniedz ne tikai panorāmisku atskatu uz integrācijas politiku 90. gados un jaunā gadsimta pirmajā desmitgadē, bet norāda uz daudzām kļūdām, kuru autori lielākoties ir dažāda politiskā spektra partijas, plašsaziņas līdzekļi un ārpolitiskās ietekmes, atražojot stereotipus un aktualizējot gan Citādā kā svešinieka, gan minoritāšu kā kolektīva cietēja tēlu.¹⁶ 2011. gada noslēgumā parakstu vākšanas par krievu valodas statusa maiņu kampaņas rezultāti radīja starpetniskās spriedzes palielināšanos tieši kibertelpā, par ko pētījuma autors ir veicis atsevišķu analīzi.¹⁷

J. Hābermasa darbos, kas, izvērtējot tos kritiski, kalpoja par teorētisku pamatu šī pētījuma veidošanai, Citāda nav abstrakta filozofiskā kategorija. J. Habermasa konceptā Citādam ir daudzējādas nozīmes un apzīmējumi: etniskās minoritātes, subkultūras, reliģiskās grupas utt.¹⁸

¹⁴ Балибар Э. Волнения в Banlieues. // Прогнозис. 2 (14), 2008. – с. 269–298. Citāts – с. 284.

¹⁵ Par šo vairāk arī: Zepa, B. Integration Policy in Latvia: Theory and Practice. In: Socio-economic and Institutional Environment: Harmonisation in the EU Countries of Baltic Sea Rim. Proceeding of the Institute of European Studies. International University Audentes. No 4. p. 106–139.

¹⁶ Par šo skat. vairāk. Muižnieks N. (ed.) Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations. – Rīga: University of Latvia. – p. 16.

¹⁷ Hanov D. Latvian Parliamentary Elections 2011: Virtual Democracy, Flash Mobs and the Rise of "National Alliance" // Ethnicity 2011/5. – pp. 24–42.

¹⁸ Хабермас Ю. Вовлечение Другого. Очерки политической теории. – Санкт-Петербург: Наука, 2001. – с. 255.

Visas šīs grupas ir daļa no J. Hābermāsa sabiedrības modeļa, kurā par visplašāko iekļaušanas modeli kalpo nevis etniskā vairākuma kultūra un intereses, arī ne daudzo minoritāšu prioritātes, bet politiskā kultūra, kuras pamats ir plašs konstitucionālais ietvars, kas ļauj saglabāt līdzsvaru starp valsts iedzīvotāju vairākuma un mazākuma grupu vajadzībām un tiesībām tās īstenot.¹⁹

Pēc filozofa domām, līdzsvaru var izjaukt nacionālās valsts iedzīvotāju vairākuma interešu sapludināšana ar politisko kultūru, kurā piedalās visi valsts iedzīvotāji. Šādā gadījumā, pēc J. Hābermāsa domām, sabiedrībā pastāv iespēja, ka vairākuma kultūra pārtop par mazākumgrupu pašizpratnes vai pašidentificēšanas diskursa parametriem.²⁰ Citiem vārdiem sakot, vairākuma interešu izvirzīšana valstiskā mērogā palielina risku padarīt Citādā pašizzināšanas un pašrefleksijas procesu atkarīgu no vairākuma izpratnes par šī procesa saturu, veidolu un norisi.

Par šo risku brīdināja arī cits vācu filozofs Niklass Lūmans (*Luhmann*), kas sava darba "Sabiedrības sabiedrība" ("*Gesellschaft der Gesellschaft*") nodaļā "Diferenciācija" (*Differenzierung*) uzskata, ka tieši diferenciācija jeb nošķiršanas process, kura sastāvdaļas ir grupu vai indivīdu daudzējāda iekļaušana un izslēgšana, spēj ietekmēt grupu tiesisko stāvokli; bet vēl pirms konkrētais stāvoklis ir sasniegts vai statuss piešķirts, dominējošā grupa lemj par statusa "apjomu", ievērojot iekļaušanas/izslēgšanas procesu loģiku.²¹

Atšķirībā no J. Hābermāsa, kas ir valsts politiskās kultūras kā iekļaujoša mehānisma piekritējs, N. Lūmans oponentē šādam priekšstatam un kritizē mūsdienu valsts institucionālos iekļaušanas mehānismus, jo saredz tādā situācijā ilgstošu sociālo, ekonomisko vai politisku izslēgšanu.²²

Izslēgšanas mehānismi, kuru risks, sekojot J. Hābermāsa tēzei, var palielināties tad, ja vairākuma kultūra iegūst sociālās realitātes veidošanas instrumenta statusu, var pieņemt daudzveidīgas formas. Pēc Homi Bhabhas

¹⁹ Turpat.

²⁰ Turpat.

²¹ Luhmann N. Inklusion und Exklusion. In: Berding H. (Hrsg.) Nationales Bewußtsein und kollektive Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit, 2. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 1996. – S. 24., 40., 41.

²² Turpat. – S. 38.

(Bhabha) domām, minoritāšu pašizolācijas formas, kad minoritāšu konsolidācija, kas norisinās arī performatīvi, tātad kultūras ritualizētajās darbībās, var veidot sociālās atšķirības.²³ H. Bhabhas priekšstatam sasaucoties ar Lūmana tēzi par izslēgšanu kā sociālās kārtības radīšanas procesu, sabiedrības integrācijas politika šajā pētījumā ir interpretējama šādā definīcijā:

“Sabiedrības integrācijas politika ir politiskā diskursa saturs, kas plašajā formu spektrā izplata sabiedrībai vēstījumu par piederības būtību, priekšnoteikumiem un šī procesa dalībniekiem.”

Ņemot vērā augstāk minēto mūsdienu nacionālās valsts politiskās kultūras filozofu atzinumus par piederības un izslēgšanas procesu funkcionālajām sistēmām, pētījuma autors formulē priekšstatu par sabiedrības integrācijas politikas efektivitātes kritērijiem un uzskata, ka, balstoties uz J. Hābermāsa tēzi par plašāku iekļaušanas konceptu valsts politiskās kopienas ietvaros, visprecīzāk idejai par vispārējo valsts pilsoņu līdzdalību tās sistēmu funkcionēšanā atbilst atziņa:

“Efektīva integrācijas politika ir tāda politika, kurā, piedaloties iespējami plašākam politikas dalībnieku/aktoru lokam, tiek nodrošināta indivīdu un kopienu iespēja īstenot publiskajā telpā līdztiesīgu līdzdalību valsts varas funkcionēšanā, saglabājot un apliecinot šajā telpā virkni pašizvēlēto piederību citām grupām un to kultūrām.”

Šajā definīcijā mēģināts apvienot dažādus piederības “slāņus”. To dažādība tiek uztverta kā līdzvērtīguma pazīme. Tā neparedz savstarpēju izslēgšanu vai to hierarhisku sakārtotību. Drīzāk pretēji – hierarhijas vietā, pēc pētījuma autora domām, jānāk jaunai plurālistiskai horizontālai identitāšu struktūrai, kas ļauj mazākumgrupām īstenot pilnvērtīgu līdzdalību tās valsts politikā, kurā viņi ir ieguvuši simbolisko piederības zīmi – pilsonību.

Kāda mazākumtautību iekļaušanas koncepcijai būtu jāpastāv Latvijas sabiedrībā? Līdz šim dominējošais integrācijas diskurss pastāvēja kā Citādā iekļaušana vairākuma etniskuma kultūrtelpā, kura sastāv no vairākuma

²³ Bhabha H. The Location of Culture. – London: Routledge, 2010. – p. 4.

kolektīvās atmiņas, kultūras mantojuma un citiem aspektiem, kas veido kopienas piederību. Vienlaicīgi šī iekļaušanas koncepcija ir izaicinājums pašam integrācijas procesam, jo, definējot iekļaujamo kā Citādo, iekļaujamam jau iepriekš tiek piešķirtas atšķirīgas iezīmes, kuras konkrētajā politiskajā diskursā var kļūt par pamatojumu atšķirīgam atzīšanas un pat līdzdalības apjomam. Kā min pētniece Ludmila Jordanova, "Citādība kalpo par nemītīgu atgādinājumu par atšķirībām".²⁴

Latvijas politiskās elites Vispārējā mazākumtautību aizsardzības konvencijas interpretācija, kas rezultējās 2005. gadā pieņemto atrunu pantu formā, labi ilustrē to, ka, neskatoties uz vairāku gadu desmitu Eiropas pārnacionālo institūciju darbību etniskās dažādības drošības un līdztiesības nodrošinājuma jomā, nacionālas valsts paradigma vistiešākā veidā ietekmē etnopolitiku. Minoritāšu līdztiesības politikas attīstība nacionālās valsts publiskajā telpā noris ekonomiskās, politiskās vai kultūras līdzdalības formās, kas tradicionāli un par spīti globalizācijas procesu iejaukšanai nacionālās valsts kompetencē, ir konkrētas valsts politiskā konsensa izpausme.

Ievērojot J. Hābermāsa koncepciju, līdzšinējā Latvijas sabiedrības integrācijas politika ir pakļaujama kritikai, jo paredz iekļaut visu sabiedrību tās daļas kultūras ietvarā, tādējādi cerot paplašināt to līdz visu Latvijas sabiedrību pārstāvošas kultūras statusam. Šādas koncepcijas instrumentu spektrs ir plašs un paši instrumenti ir stipri, dominējoši, bet, pēc autora domām, tiem ir ierobežota efektivitāte.

Pirmkārt, instrumentu spektrā ir Latvijas valsts ģenēzes vēsture, kuras rezultātā bijušo cariskās Krievijas apgabalu iedzīvotāju vairākums tika definēts etniskās nācijas ietvaros un 20. gs. sākumā ieguva valsti, uz kuras attīstību un politikas procesiem tika pārcelti etniskās nācijas atribūti un funkcionēšanas mehānismi.

Otrkārt, Latvijas 20. gs. vēsture nodrošināja etniskās nācijas mehānismu saglabāšanu arī laikā, kad PSRS etnopolitikas ietvaros etnisko identitāti tika mēģināts aizstāt vai mazināt ar pārnacionālu, sociālisma ideoloģijā tapušu internacionālismu.

²⁴ Jordanova L. History, "Otherness" and Display. In: Hallam E., Street B. V. Cultural Encounters. Representing Otherness. – London: Routledge, 2000. – p. 245.

Treškārt, 20. gs. beigās nācija kā etniskā vairākuma politiskas suverenitātes atgūšanas procesa mērķis no jauna sāka dominēt Latvijas politiskā diskursā. Vienaļcīgi ar suverēnas varas atjaunošanas procesu etniskās nācijas ietvaros atjaunojamai nācijai bija jārisina kvantitatīvi, diskursīvi un ārpolitiski, vēsturiski un vairākās citās dimensijās grūti pieņemama, uzspiesta Citādā pastāvēšanas problemātika. Tikai 1999. gadā pieņemtā sabiedrības integrācijas koncepcija, kā arī citi jau minētie integrācijas politikas instrumenti, saturiski turpināja etniskās nācijas jeb etniskā vairākuma politiku, kuras mērķis bija nācijas kultūras statusa pārtapšana par visas Latvijas iedzīvotāju identitātes veidojošo ietvaru.

Uzskatot kolektīvās kultūras konsolidāciju par vienu no nacionālās valsts mērķiem, Seila Benhabiba (*Benhabib*) uzskata, ka šis un vairāki citi nacionālās valsts mērķi mūsdienās ir pakļauti būtiskām globalizācijas izraisītajām pārmaiņām.²⁵ Līdztekus globalizācijas procesu ietekmei uz valstu modernitātes laikmeta suverenitātes priekšstatiem, autore uzdod jautājumu arī par iekšējo valsts sabiedrības saliedētību – “kas ir “mēs” grupa?”.²⁶

Piederības kritēriju maiņa mūsdienu nacionālajā valstī ir viens no S. Benhabibas minētajiem pārmaiņu elementiem. Latvijā integrācijas politikā tika izvirzīts mērķis izplatīt latviešu etnisko kultūru visā valstī un sabiedrībā. Šādi definēta integrācijas politika, kuras viens no būtiskākajiem elementiem ir latviešu valoda un latviešu kultūra, ir līdz šim brīdim vienīgais pastāvošais integrācijas scenārijs publiskajā telpā. Sekojot vācu etnopētnieka Jērna Rīzena (*Jörn Rüsen*) tēzei par etnocentrismu, var piekrist, ka kopš 80. gadu beigām etniskā identitāte ir ieguvusi jaunu ietekmi un kļuvusi par vienu no svarīgākajiem kopienu patības leģitimitātes instrumentiem. Pēc Rīzena definīcijas, etnocentrisms ir **kultūras prakse**, ar kuru skaidro pasauli un savu patību un kas cenšas izveidot sociālo kopienu, kas balstītos objektīvos, par dabiskiem uzskatītos kritērijos.²⁷ Būdam dominējošs politiskajā diskursā par Latvijas sabiedrības

²⁵ Benhabib S. *The Claims of Culture. Equality and Diversity in the Global Era.* – Princeton: Princeton University Press, 2002. – p. 179.

²⁶ Turpat. – p. 180.

²⁷ Rüsen J. Einleitung: Für eine interkulturelle Kommunikation in der Geschichte. Die Herausforderungen des Ethnozentrismus in der Moderne und die Antwort der Kulturwissenschaften. In: Rüsen J., Gottlob M., Mittag A. (Hrsg.) *Die Vielfalt der*

saliedētības saturu, etnocentriskais integrācijas modelis tiek atbalstīts ar valsts politikas instrumentiem, bet to kritiski vērtē politikas analītiķi – jau minētais Maijas Kūles raksts nav vienīgais kritiskais viedoklis.

Pētnieks Elmārs Vēbers, analizējot Sabiedrības integrācijas programmas īstenošanu, ne tikai raksta apakšvirsrakstā ievietoja jēdzienu “(ne)īstenošana”, bet arī secināja, ka:

“...ir pamats apgalvojumam, ka Programmas īstenošana tā arī netika uzsākta, jo tās nostādņēm atbilstošs īstenošanas mehānisms netika izveidots. Vilcināšanās, nenoteiktība, nepārliciecināša rīcība ir izrādījusies provocējoša, tā paver ceļu pretestībai.”²⁸

E. Vēberam var pārmest, ka kritikā nav definēts pretestības avots, no kā izriet E. Vēbera izvirzīts priekšstats par latentu, bet daudzpusīgu spriedzi, kuras nesēji un mērķi nav artikulēti – tādējādi šī kritika, pēc autora domām, līdzīga Semjuela Hantingtona (*Huntington*) tēzei par kultūru kā kopienu “sadursmju” telpu. Nenoliedzami, tēze par pretestību ir diskursīvi sarežģīts jēdziens, jo paredz spriedzi starp integrējamiem un integrācijas iniciatoriem. Kā liecina Latvijas politiskā kalendāra vēsturisko datu atzīmēšana, etnocentrisms var izpausties arī vēstures interpretācijā, kurā pretestība konkrētai politikai var izpausties simboliskajā svētku vai atzīmējamo dienu svinēšanā vai to ignorēšanā. Šādi, pēc Barbaras Misztalas (*Misztal*) atzinumiem, veidojas kolektīvā atmiņa, kas būtu definējama kā politiskās prakses veids, kuras spektrs var sniegties no radikāla kontrasta ar dominējošo atmiņu līdz ievērojami līdzīgai interpretācijai.²⁹

Vairāki Latvijas integrācijas procesa analītiķi uzskata, ka mazākumtautību iekļaušana tiešā veidā ietekmē šo grupu dzīves kvalitāti,³⁰ bet citi konstatē, ka integrācijas politika definē mazākumtautību “pienākumus” attiecībā pret latviešu nāciju un integrācijas procesu, bet neko nevēsta etniskajam

Kulturen. Erinnerung, Geschichte, Identität 4. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 1998. – S. 15.

²⁸ Vēbers E. Vai teiksim ardievas sabiedrības integrācijai? Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas. Rakstu krājums. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2007. – 127. lpp.

²⁹ Misztal B. A. Theories of Social Remembering. – Philadelphia: Open University Press, 2003. – p. 64., 66.

³⁰ Apine I., Volkovs V. Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2007. – 213. lpp.

vairākumam.³¹ Konkrētāku un detalizētāku kritiku par 1999. gada Integrācijas programmas saturu ir formulējis vācu pētnieks Timofejs Agarins, analizējot līdzšinējo Latvijas integrācijas politiku. Raksta noslēgumā autors secina, ka Programma bija latviešu etniskā vairākuma mēģinājums veidot ambivalentus mehānismus, kas nodrošinātu nevis iekļaušanu, bet to mazākumtautību pārstāvju kooptāciju, kas vēlētos uzlabot savu piekļuvi dažādiem resursiem.³²

Apkopojot līdz šim izklāstīto teorētisko ietvaru, jāatzīmē, ka impulss pētījumam ir līdzšinējās Latvijas integrācijas politikas rezultāti. Tādi nenoliedzami ir, bet kopumā ietekme uz integrācijas politikas satura izmaiņām ceļā uz iekļaujamo Latvijas sabiedrības daļu, kurā kultūru dažādība būtu nodrošināta publiskajā telpā, arī līdzdalība varas īstenošanā vēl ir nepietiekama. Nav nodrošināta integrācijas politikas ilgtspēja, tās mehānismi ir atkarīgi no ilgstoša politiskās gribas trūkuma, no īslaicīgām politiskās paradigmas maiņām, no kolektīvās kultūras atmiņas un identitāšu traumām³³.

Tādējādi Latvijas publiskajā telpā integrācijas politika ir virzīta uz etniski Citādā iekļaušanu latviskās kultūras telpā, kas savukārt tiek definēta kā visas etniskās grupas iekļaujoša, bet tomēr etniskā, nevis politiskā kultūras

³¹ Zepa B., Šupule I., Krastiņa L. *Integration Practices and Perspectives*. – Rīga: Baltic Institute of Social Sciences, 2006. – p. 23.

³² Agarin T. *Cooptation as Integration? National Programme "Integration of Society in Latvia" on Minority Participation*. In: Agarin T., Brosig M. (ed.) *Minority Integration in Central Eastern Europe. Between Ethnic Diversity and Equality*. – New York: Rodopi, 2009. – p. 220.; Viena no starptautiskās zinātniskās "kopienas" refleksijām par Latvijas integrācijas politiku, Pilsonības likumu un starpetniskajām attiecībām ir atrodama nesen izdotajā trīs sējumu pētnieciskā projektā: Нис С. Латвия между национализмом и прагматизмом. Латышское национальное движение и латышский национализм. Эгберт Я. (ред.) *Национализм в поздне- и посткоммунистической Европе. Том 2*. – Москва: РОССПЭН, 2010. Rakstu krājums ir vairāku gadu projekta rezultāts un teksts ir novecojis, kritizējams ir avotu klāsts.

³³ Par traumām kā kolektīvu identitāšu balstiem un nozīmju resursu avotiem skat. *Starpdisciplināru rakstu krājumu: Травма: пункты: Сборник статей. Сост. С. Ушакин*. – Москва: Новое литературное обозрение, 2009. Sakarā ar mūsdienu globālu t. s. "neonacionālisma" ideoloģisku spektru un politisku diskursu par apdraudējumu skat. arī: Gingrich A., Banks M. (ed.) *Neo-nationalism in Europe and Beyond. Perspectives from Social Anthropology*. – Berkhahn Books, 2006.; Par atmiņas debatēm skat. arī: Schwarz B. *Memory, temporality, Modernity. Les lieux de memoire*. In: Radstone S., Schwarz B. (ed.) *Memory: Histories, Theories, Debates*. – New York: Fordham University Press, 2010. – p. 57.

telpā. Būtisks jautājums ir Citādā, lielākoties etniski Citādā, izpratne politiskā diskursā. Latvijas sabiedrības integrācijas politikas prioritāte līdz šim nav bijusi politiskās nācijas izveidošana, bet dominējošās etniskās nācijas iekļautspējas paplašināšana ar mērķi izplatīt visas sabiedrības publiskajā telpā latviešu etnisko kultūru, tādējādi Citādaais kļūst par svarīgāko šādas politikas objektu, mērķi un mērķauditoriju.

Kopumā Citādaais mūsdienu Eiropā kļūst par aizvien nozīmīgāku politiskā konsensa un tiesiskuma kultūras izaicinājumu. Kā atzīmē J. Hābermāss esejā "Postnacionālā situācija un demokrātijas nākotne", patlaban Eiropā, ieskaitot Rietumeiropas valstis, paralēli augošai neiecietībai palielinās arī "desolidarizācija", ko provocē "jautājums par pārdali", acīmredzami ar pārdali saprotot arī varas un līdzdalības resursus.³⁴ Savukārt Z. Baumans 2011. gada 24. martā ievadreferātā konferencei "Integrācija un dezintegrācija: 20 gadi pēc PSRS likvidēšanas" atzīmēja asimilācijas politikas neefektivitāti "neskaitāmo diasporu laikmetā".³⁵

Kā atzīmē Francijā naturalizējies filozofs un politiķis Samijs Nairs (*Nair*), analizējot mūsdienu Eiropas valstu etnopolitiku straujās un aizvien intensīvākās kultūru, identitāšu, grupu kustību un robežu izžušanas apstākļos, Eiropas valstu politikā asimilācijas tendences aizvien pieņemsies spēkā.³⁶ Uzskaitot iemeslus, kas liek pat tādai tradicionāli multikulturālai valstij kā Holande attīstīt asimilācijas politiku, Nairs secina, ka sarežģītākais pārbaudījums Eiropas valstu sabiedrībām ir tradīcijas un konfesionālās vērtības, kas iekļauj arī normatīvas vērtības; tātad tādus kultūras elementus, kas

³⁴ Habermas J. Die Postnationale Konstellation. Politische Essays. – Frankfurt am Main: Edition suhrkamp, 1998. – S. 111. [šīs esejas tulkojums latviešu valodā tiks pabeigts 2012. gadā]

³⁵ Pēc Z. Baumaņa ievadreferāta konspekta, ko veica pētījuma autors 24.03.2011. Berlīnē, konferencē "Integration und Desintegration. Ordnungsmodelle in Europa 20 Jahre nach Auflösung der Sowjetunion." 24.–25. martā. Detalizētāku atstāstījumu skat.: Hanov D. Archipelago of Diasporas in Global Diversity. // Ethnicity 2011/4. – pp. 104–107. Z. Baumaņa alegorija sasaucas ar P. Rikēra tēzi par to, ka arī atmiņa ir izolēts fenomens. Filozofs izmanto jēdzienu "sala": Ricouer P. Gedächtnis-Vergessen-Geschichte. In: Müller K. Rüsen J. (Hg.) Historische Sinnbildung. – Hamburg: Rowohlt, 1997. – S. 437.; Par kultūrpolitiku mūsdienu Eiropā nacionālās valsts kontekstā skat. arī: Hearn J. Rethinking Nationalism. – New York: Palgrave, 2007. – p. 9.; Cubbit J. History and Memory. – Manchester: Manchester University Press, 2007. – p. 137

³⁶ Nair S. Europa wird mestizisch. // Lettre International. – Winter 2010. – S. 15–20. Citāts – S. 17.

valsts likumu vietā var noteikt, kā un vai Citālais sekos vai nesekos normatīviem aktiem, kas izveidoti valstī, kurā Citālais apmeties uz dzīvi.³⁷

No šo tendenču pastiprināšanās var prognozēt starpetniskās spriedzes pieaugumu Eiropas daudznacionālajās sabiedrībās, ja integrācijas politikas ietvaros nestiprinās konsensa paradigmu un aizrausies ar asimilatīvas politikas šķietami harmonizējošajiem efektiem. Pētījuma autors piekrīt Z. Baumana tēzei par nacionālās valsts vienas dominējošās kultūras nespēju atrisināt multietniskās, postmodernās sadrumstalotības un alternatīvu politisku diskursu veidotas sabiedrības problēmas. 19. gs. etniskais nacionālisms nav spējīgs piedāvāt sabiedrības integrācijas politikas uzdevumu risinājumus.

Var šķist, ka šādas problēmas Latvijai nav aktuālas. Autors šai domai varētu piekrist, pievienojot vārdu “pagaidām”. Līdzšinējā Latvijas integrācijas politika, kas publiskā telpā nekad netika definēta kā asimilācijas politika, ir koncentrējusies ap Latvijā ilgstoši dzīvojošo mazākumtautību vai tām pielīdzināmo iedzīvotāju grupu iekļaušanu latviešu kultūras telpā. 2011. gadā Kultūras ministrijas uzsāktās debates par jēdzienu “atklātā latvietība” nespēja ieviest skaidrību. Atklātā etniskā identitāte, sekojot Austrumeiropas *jus sanguinis* nacionālisma paradigmai, ir pretstats jēdzienu līmenī. Bijusī kultūras ministre Sarmīte Ēlerte savas darbības sākumā nestimulēja debates par to, kas tad ir latvietība, atražojot premordialistisko konceptu, kas traktē etnisko identitāti kā zināmu, noslēgtu un skaidri definētu konceptu.

Etniskās identitātes satura apšaubīšana nozīmē radīt priekšnoteikumus tās komponentu kritiskai revidēšanai – šis process ir ārpus tradicionālā etniskā nacionālisma diskursīvās telpas. Etniskās atmiņas un emociju politika, kā konstatēja postpadomju telpas pētniece, britu antropoloģe Maruška Svašeka (*Svašek*), var kļūt par etniskās spriedzes un ksenofobijas avotu.³⁸

Tomēr tieši etniskās dažādības atzīšana un tajā balstīta valsts politika minoritāro grupu efektīvai līdzdalībai ir iespēja, sekojot Naira loģikai, izveidot saturu un telpu globalizācijas procesos “slīkstošas” nacionālās valsts lomas stiprināšanai.

³⁷ Turpat.

³⁸ Svašek M. Postsocialism and the Politics of Emotions. In: Svašek M. (ed.) Postsocialism. Politics and Emotions in Central and Eastern Europe. – Oxford: Berghahn Books, 2006. – p. 5.

Regulāri atjaunojamais politiskais konsenss par nacionālās valsts attīstību būs efektīvs, ja dalības apjoms šī konsensa veidošanas procesā netiks definēts etnisko atšķirību un līdzdalības hierarhiskās kategorijās. Šāda konsensa problemātika un neveiksmes riski varētu slēpties kolektīvu identitāšu veidošanas vienā no visnoturīgākajiem elementiem – valsts politikas temporālajā jeb laika un pagātnes interpretācijas dimensijā.

Laiks kā simbolisks resurss tiek izmantots nācijas konstruēšanā jau sākot ar nacionālisma ideoloģijas sākotnējo posmu Eiropas vēsturē – 18. gs. beigām, kad multietniskās monarhijas, pastāvot vai transformējoties nacionālajās valstīs, mainot robežas un iegūstot jaunas, etniskas pilsoņu kopienas veidoja šos procesus retrospektīvi, meklējot pagātnes konstrukcijā aktuālus ģeopolitiku un etnopolitiku leģitimējošus instrumentus.

Latvijas etnopolitika mūsdienu versijā ir izteikti **laika interpretācijā centrēta politika**. Nacionālā integrācijas politika ir balstīta Latvijas 20. gs. vēstures traktējumā, kas attīstās, ietekmējot akadēmiskās debates, pietuvinot tās politisko dienas kārtību apkalpojošam procesam. Pagātnes notikumu interpretācija un to simboliskā aktualizēšana masu pasākumos, plašsaziņas līdzekļos, populārzinātniskās vēstures un daļlīdētāra žanros veido simboliskās robežas starp dažādām kopienām Latvijā un stimulē nevis kopīgas pagātnes dialogizēto izpratni, bet temporālajā konfliktā balstīto un nostiprinājušos atsvešinātību, tādējādi sekmējot paralēlu laiku un paralēlu pagātnes formu pastāvēšanu – Latvijas Valsts svētku, atceres un atzīmējamo dienu kalendārs ir laba ilustrācija tam, ka 20 gadu laikā Latvijā izveidojušās un funkcionē divas paralēlas pagātnes, ko atražo tie, kas nesaredz savu vietu un savu naratīvu Cita pagātnē.

Problēma rodas tad, ja konstatējam, ka ievērojams skaits Latvijas iedzīvotāju nesaredz sevi un savu identitāti, kolektīvās atmiņas un pasaules interpretāciju iekļautu oficiālajā vēstures traktējumā tā, lai šī iekļaušana neveidotu priekšnoteikumus kolektīvai stigmatizācijai.

Kamēr valsts simboliskajā varā par vēsturi un laiku izpaužas kolektīvu traumu un traģēdiju, kā arī zaudēta dominējoša statusa un jauna, minoritāra statusa piešķiršanas izpratnes problemātika³⁹, pievēršanās **telpai** kā kopīgas

³⁹ Par atmiņas politiku skat.: Reading A. Identity, memory and cosmopolitanism: the otherness of the past and a right to memory? // European Journal of Cultural Studies, Volume 14, Nr.4, August 2011. – p. 382.

līdzdalības un mijiedarbības ietvaram, iespējams, spētu izveidot efektīvākus priekšnoteikumus debatēm par iekļaušanas politiku, nekā vēstures/laika interpretācija.

Vieta, salīdzinājumā ar laika dinamiku, ir ne tikai statiskāka, bet piedāvā arī lielākus resursus identitāšu un piederības formu veidošanas procesā. Rietumeiropas, lielākoties kontinentālo, pētniecisko kulturoloģisko virzienu pārstāvji 21. gs. sākumā konstatēja t.s. *spatial turn* jeb telpiskuma paradigmas straujo parādīšanos Eiropas kolektīvo identitāšu nozīmju veidošanās analīzes procesos gan humanitārajās, gan sociālajās nozarēs⁴⁰.

Vācijas zinātniskajā telpā dominējošajā kulturoloģiskajā izpratnē, kuras atzinumi tiks iekļauti šajā pētījumā, telpa tiek traktēta kā individuālu un kolektīvu priekšstatu ietvars par apkārtējās realitātes nozīmēm, kas izpaužas telpiskajā dimensijā – tādā priekšmetiskajā, dažādās simboliskās darbībās konstruējamā vidē. Dorisa Bahmana-Medika (*Bachmann-Medick*) definē telpu kā uztveres kategoriju un teorētisku konceptu, kas ilgstoši paliek laika un sociālo procesu ēnā. Patlaban telpa kļūst par jaunu kulturoloģisko kategoriju.⁴¹ Citējot Jērgu Dēringu un Tristanu Tīlmanu, telpa kulturoloģiskajā analīzē parādās tikai tad, kad tā vai kaut kas tajā pārvēršas par tekstu, tādā semiotisku elementu kopu.⁴²

Šī pētījuma uzdevums, ņemot vērā iepriekš minēto *spatial turn* [telpiskā pavērsiena] izpratni, ir noskaidrot etniskās dažādības uztveri un instrumentalizāciju Latvijas pašvaldībās. Dažādības jēdziens šajā kontekstā ir izprotams kā priekšstats par telpu kā kolektīvi veidotu nozīmju piešķiršanu videi, kurā pastāv indivīdi un grupas, kam dažādi politiskie aktori piešķir Citādā statusu – ne obligāti juridisko, bet Citādības statusu, kas top un pastāv kolektīvajos priekšstatos un arī paštēlos, izpaužoties kultūrpraksēs un vairākās citās formās – piemēram, klienta un pakalpojuma sniedzēja, pilsoniskās

⁴⁰ Döring J., Thielmann T. Einleitung. Was lesen wir im Raume? Der Spatial Turn und das geheime Wissen der Geographen. In: Döring J., Thielmann T. (Hg.) *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. – Bielefeld: Transcript, 2009. – S. 7–48.; Skat. arī Sojas klasisko darbu: Soja E. *Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. – London: Verso, 1989.

⁴¹ Medick-Bachmann D. *Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. – Hamburg: Rowohlt's Enzyklopädie, 2007. – S. 285.

⁴² Döring J., Thielmann T. Einleitung. Was lesen wir im Raume? – S. 16.

sabiedrības pārstāvja, skolotāja, politiķa vai tiesībsargājošas institūcijas pārstāvja darbībā, kā arī pašvaldības normatīvo aktu autoru priekšstatos par tiesiskumu un līdztiesību šo aktu regulētajos procesos.

Tādējādi telpas interpretācija ir tajā eksistējošo subjektu darbības interpretācija un šajā pētījumā "spatial turn" būtu izprotams politikas procesu analīzes kontekstā. Izpratne par telpu šī pētījuma kontekstā ir izpratne par instrumentiem, kas publiskajā telpā regulē šīs telpas pieejamību Citādam, ieskaitot pilsonisko līdzdalību tajā.

Līdz šim Latvijas politiskā diskursā nav novērojama kaut cik nopietni uztverama politiskās nācijas koncepcija, tāpēc, analizējot Citādā iekļaušanu, ir jāpatur prātā, ka "Citālais" tiek publiskā telpā uztverts kā Citālais. Šajā receptijas procesā, kas norisinās publiskās politikas telpā ar tādu instrumentu palīdzību, kas veido un nodrošina publiskā diskursa saturu un "vēstījumu" par atšķirīgo, Citālais tiek veidots kā politiskā diskursa dalībnieku darbības rezultāts. Darbība šajā procesā ir vairāku profesionālo grupu nozīmju veidošana un piešķiršana grupai vai grupām, kas ir definējamas kā Citālais.

Pats jēdziens Citālais un tā "piešķiršanas" process un saturs ir fons, uz kura, ja sekojam Lūmana tēzei, ir noticis diferenciācijas process – kāds indivīds vai grupa tiek pasludināti par Citādo, t. i., tai tiek piešķirtas nozīmes, iedalītas lomas/funkcijas attiecībā uz citu, parasti vairākuma jeb mēs kopienas statusu, tiesībām un politisko ietekmi. Šis process norisinās politiska diskursa ietvaros, kurā dalībniekiem ir atšķirīgi statusi, spēja ietekmēt diskursu un, sekojot Pjerā Burdjē (*Bourdieu*) domām par sociālo realitāti, atšķirīga ietekme uz realitātes konstruēšanu.⁴³

Turpinot P. Burdjē tēzi par realitātes sociālo konstruēšanu, nedrīkst izslēgt franču filozofa tēzi par realitātes konstruēšanu kā uztveres procesu, kas, pēc Burdjē domām, nenorisinās tukšā telpā, bet notiek ar zināmu realitātes "strukturālu spiedienu", turklāt arī pats konstruēšanas process ir konstruēts.⁴⁴ Tādējādi P. Burdjē domas par politisko diskursu un varu tiek

⁴³ Бурдьё П. Социология социального пространства. – Москва: Алетея, 2007. – с. 73.; Bourdieu P. Social Space and Symbolic Power. Sociological Theory, Vol. 7, No.1., 1989. – p. 21.

⁴⁴ Бурдьё П. Социология социального пространства.. – с. 74

iekļautas kā vērtīgas atziņas par *habitusu*, kas, pēc filozofa domām, ir “mentālas struktūras, caur kurām aģenti uztver sociālo pasauli”.⁴⁵

Pētījumā Citādaais tiek analizēts kā dažādu diskursa par sabiedrības integrācijas politiku dalībnieku Citādības uztveres produkts, rezultāts; kā priekšstats par Citādo un tādējādi kā Citādā statusa piešķiršanas procesa sākumpunkts.

Pētījums, kas ir tapis kā mēģinājums kritiski analizēt līdzšinējās integrācijas politikas pieredzi Latvijā, lai izmantotu analīzes rezultātus priekšlikumu izstrādei politikas procesa attīstības uzlabošanai, nespēj aptvert visu sabiedrības integrācijas politiku. Tas var notikt, koncentrējoties uz konkrētiem empīriskiem piemēriem, apkopojot būtiskas tendences, kas parādās dažādās integrācijas politikas jomās vai arī Latvijas reģionos.

Uzsākot pētījumu par Latvijas integrācijas politikas analīzi attiecībā uz Citādā iekļaušanu un līdzdalību Latvijas politikā un ar to saistītām publiskās politikas darbībām, autors ir ņēmis vērā virkni ierobežojošu faktoru, kas vienlaicīgi palīdzēja nodrošināt šī pētnieciskā projekta mērķu sasniedzamību pētījuma apjoma un laika ietvaros.

Pētījuma mērķis ir veikt politiskā diskursa kvalitatīvu analīzi par Citāda konkrētām formām un satura elementiem.⁴⁶ Pētījumā tika izmantoti šādi analīzes instrumenti – **anketēšana** un **daļēji strukturētās intervijas**, kuru interpretācijas rezultātā tika iegūti kvalitatīvie dati par pētījuma jautājumiem. Tika intervēti arī integrācijas eksperti Rīgā – viņu atzinumi kalpoja autoram par vērtīgu informācijas avotu. Interviju veikšanas laikā piecās pašvaldībās autors veica arī pašvaldību institūciju un NVO pārstāvju aktivitāšu novērojumu.

Analīzes instrumentu klāstu papildināja divas diskusijas, kas norisinājās 2010. un 2011. gadā, un divas fokusgrupas sēdes 2012. gada martā. Līdztekus šīm debatēm autors triju gadu laikā ir piedalījies Latvijas radio raidījumos, kas debašu formātā ļāva apspriest dažādības un integrācijas politikas īstenošanu Latvijā – *LR1*, *LR3*, *LR4* un *Radio Baltcom*. Pētījuma ietvaros

⁴⁵ Turpat.

⁴⁶ Pētījuma ideja veidojās pēc ilgstošas sadarbības ar Somijas darba ministrijas (likvidēta 2008. gadā) pārstāvi Siniku Keskinenu, kurai autors izsaka pateicību par ierosinājumu veikt mazo pašvaldību darbības analīzi dažādības politikā.

tika analizēti 15 pētījumi (raksti un atsevišķas monogrāfijas), lielākoties Rietumeiropas un ASV integrācijas un mazākumtautību tiesību teorētiķu darbi. Paralēli pētījuma teorētiskās daļas sagatavošanai tika analizēti 10 politikas plānošanas dokumenti un ES un LR normatīvie akti.

Pētījumā jēdziens "Citāda" tika pakļauts sociālo zinātņu analītiskās leksikas jēdzieniskajai transformācijai. Citādība un Citāda kā fenomenoloģiskās kategorijas tika konvertētas kategorijā "dažādība"/ "dažāda" un tika iekļautas konkrētu institūciju un politikas aktoru darbībās dažādības politikas jomā.

Integrācijas politikas līdzšinējā analīze lielākoties tika veltīta valsts institūciju integrācijas politikai.⁴⁷ Līdzšinējo pētījumu objekti bija starptautisko saistību īstenošana (piemēram, Vispārējā konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību un tās ratifikācija), valsts mēroga politikas plānošanas dokumenti (piemēram, Valsts programma "Čigāni (romi) Latvijā 2007.–2009. gadam") un Sabiedrības integrācijas programma.

Latvijas politiskajā diskursā pašvaldības ieņem svarīgu, bet no pētnieku puses līdz šim maz analizētu lomu. Virkne politiskā diskursa veidošanas instrumentu – pašvaldību kompetences to budžetu, nodokļu politikas, sociālā atbalsta politikas jomā – izvirza pašvaldības par būtisku un līdz šim nepietiekami izpētītu sabiedrības iesaistīšanas un integrācijas politikas daļībnieku. E. Vanags un I. Vilka atzīmē līdzdalības veicināšanu kā būtisku pašvaldības darba elementu.⁴⁸ Pētījumi, kuros tiek analizēts konkrētu pašvaldību darbs sabiedrības integrācijas politikā, lielākoties ir veidoti pēc vietējo daļībnieku – pašvaldību – iniciatīvas un nav nedz plaši pieejami, nedz publiski pietiekami pamanīti, lai rosinātu diskusijas par konkrētu pašvaldību lomu sabiedrības integrācijas politikas procesā.⁴⁹

⁴⁷ Detalizētu pārskatu par integrācijas, iecietības un pretdiskriminācijas politiku Latvijā posmā no 2008. līdz 2011. gada beigām skat.: Diskriminācijas novēršana Latvijā: no likumdošanas līdz tiesu praksei (2008-2011). – Latvijas Cilvēktiesību centrs: Rīga, 2011.

⁴⁸ Vanags E., Vilka I. Pašvaldību darbība un attīstība. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005. – lpp. 261.

⁴⁹ Runa ir par vietējo integrācijas programmu izstrādi un īstenošanu, kā arī monitoringu. Autoram jāatzīst, ka informācija par šādām programmām visai ierobežoti pieejama tajās pašvaldībās, kurās šādas programmas tiek īstenotas, kā arī LSIF arhīvā. Autors

Vienlaicīgi tieši pašvaldības spēj veidot tādu politikas instrumentu spektru, kas spēj pietuvināt arī integrācijas politiku konkrētam iedzīvotājam, spēj konkretizēt valsts politikas vispārējos integrācijas mērķus un nodrošināt būtisku veiksmīgas integrācijas politikas priekšnoteikumu – atgriezenisko saikni ar konkrētu mērķauditoriju, ar kuras palīdzību valsts un pašvaldības politika var tikt īstenota mērķa grupas interesēm maksimāli adekvātā formā un apjomā.

Latvijas pašvaldību funkciju spektru definē LR likums “Par pašvaldībām”. Likumā definētās pašvaldības kompetences paredz virkni funkciju jomās, kuras būtu definējamas kā kolektīvā identitāte, kolektīvā atmiņa un kultūra – izglītības iestādes, skolotāju tālākizglītība, kā arī kultūras vērtību saglabāšana un attīstība.⁵⁰

Vienlaicīgi tieši izglītības un kultūras pieejamības jautājumos starptautiskie normatīvie akti un politikas rekomendācijas, to starpā arī Latvijā ratificētā Vispārējā konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību, sagaida no mūsdienu nacionālās valsts liberālāku politiku izglītībā un kultūrā, kas spētu nodrošināt mazākumtautībām plašu savas etniskās identitātes saglabāšanas un attīstības telpu.

Šādas rekomendācijas tiek vērstas uz mazākumtautību līdzdalības kvalitātes uzlabošanu. Latvijas pieredze jautājumā par mazākumtautību identitāšu saglabāšanas formām un “apjomu” ir pētījuma autoram interesants empīrisks piemērs tam, kādās formās un ar kādu saturu atjaunotās nacionālās valsts diskursīvā dominante etnocentriskās kultūrpolitikas veidā sāk veidot attiecības ar starptautisko globālo, pārnacionālo institūciju izstrādātiem mehānismiem, kuru mērķis ir nodrošināt Citādā plašu atzīšanu un telpu tā pastāvēšanai nacionālajā valstī, saglabājot savu Citādību. Šāda vienlaicīga divu diskursīvu paradigmu pastāvēšana mūsdienu nacionālo valstu Eiropā ir avots plašam variāciju un atbilžu spektram uz jautājumiem par individuālu un kolektīvu piederību, iekļaušanas un izslēgšanas mehānismiem, valsts politiku un dažādām Citādo grupām.

izsaka pateicību LSIF [Latvijas Sabiedrības integrācijas fonds] darbiniekiem par iespēju iepazīties ar integrācijas programmu materiāliem.

⁵⁰ LR likums “Par pašvaldībām”. 15. panta 4. un 5. punkts. Likuma teksts citēts pēc: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57255> (skatīts 15.12.2011.)

Kāpēc pašvaldība? Par pētījuma “topogrāfiju”

Lēmums šajā pētījumā apvienot nacionālā mēroga integrācijas politikas procesu analīzi (pētījuma teorētiskajās sadaļās) un pievērsties konkrētu pašvaldību darbībai pētījuma piecās nodaļās nozīmē mēģinājumu ilustrēt politiskā diskursa ietekmi uz pētījuma saturu. Arī iespējamais pārmetums aiziešanā depolitizētajā, it kā saimniecisko jautājumu pārņemtajā pašvaldību vidē, ir nepamatots, jo pašvaldību politika dažādības jomā ir tikai cits politiskā diskursa par dažādību līmenis, kurā tāpat darbojas politiskā diskursa aktori.

Pašvaldības arī ir telpa ar konfliktējošo tēmu, vēstures izpratnes nesaskaņām, paralēlām laika, notikumu un procesu, identitāšu un līdzdalības versijām. Tieši lokālās apdzīvotās vietas, neatkarīgi no to lieluma un infrastruktūras attīstības pakāpes, kļūst par Citādā manifestāciju – to izcili rāda vācu kultūrvēsturnieks un viens no *spatial turn* piekritējiem Karls Šlēgels (*Schlögel*), kas, analizējot pilsētas kartes, secināja, ka kartes pieder pie telpiski-politisko attiecību izteiktākām vizualizācijas formām, turklāt kartes “dzīvo” cilvēku galvās paaudzēm ilgi.⁵¹

Vai konkrēta pašvaldība var tikt definēta kā telpa, kurā atrodas dažādas sociālās un etniskās kopienas, kuru rīcību veido kolektīvie priekšstati par šo telpu? Vai telpa, akcentējot fenomenoloģisko dimensiju, nepastāv kā priekšstatu summa par grupu eksistenci šajā telpā? Vai tādā gadījumā analīze, kas ir veltīta dažādības izpratnei konkrētajā telpā, nav pētījums par izpratni, par “Mēs” un “Viņi” kopienas atrašanos konkrētajā vidē un kolektīvu interešu projekcijām tajā?

Balstoties šeit pieņemtajā *spatial turn* interpretācijā, kurā dominē telpas kā politiski diskursīva **rīcībietvara** konstruēšana kontaktā ar Citādo, pētījums par Latvijas pašvaldību stratēģijām dažādības vadībā ir mēģinājums analizēt tādu normatīvu aktu, rīcību un prakšu spektru, kas nosaka dalības priekšnoteikumus, formas un sekas šīs telpas normatīvajā un semi-otiskajā aktualizēšanā.

⁵¹ Schlögel K. Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik. – München: Carl Hanser Verlag, 2009. – S. 86.

Politiskā telpa bez konsensa par to, kas un kā piedalās varā, it īpaši nacionālas valsts ideoloģiskajā ietvarā, ir neaktīva telpa, telpa bez līdzdalības. Nacionālās valsts etnopolitikā, arī pašvaldību līmenī, telpa ir nacionālisma diskursa telpa ar instrumentiem, kas turpina nacionālā mērogā definēto ideoloģisko līdzekļu lietošanu. Tātad arī Citādā atpazīšana, atzīšana un iekļaušana ir aktuāls pašvaldību uzdevums. Tāpat arī dzīves kvalitātes jautājums vispārējā līdzdalības kvalitātes kontekstā ir aktuāls pašvaldību darbībā, jo konkrēta pilsēta vai ciemats ir sociāli, etniski un pilsoniski dažāda, ne vienmēr **vienlīdzīga** telpa. Analizējot globalizācijas negatīvās sekas uz cilvēka dzīves kvalitāti, Zigmunds Baumanis (*Baumann*) konstatē, balstoties uz Ričarda Seneta (*Sennett*) novērojumiem par mazo pilsētu iedzīvotājiem, ka dzīves kvalitāte, kuras elements ir priekšstats par cilvēka drošību, tiek “sasniegta”, attīstot ksenofobiju, bailes no Citādā, tieksmi apspiest dažādību un izveidot saprotamu, bet viendabīgu vidi.⁵² Tas pats autors savā klasiskajā darbā par modernisma paradigmas sabrukumu “Modernitāte un ambivalence” uzsver sabiedrības integrācijas proaktīvo raksturu, kas ir orientēts nevis uz Citādā toleranci, bet uz aktīvu solidaritāti dažādu sabiedrības grupu vidū – ieviešot jēdzienu “kopīgs liktenis” un pretnostatot tam dažādu grupu “līdzdalīgu” pagātni. Šī solidaritāte, Baumana izpratnē, balstoties uz Rortija valodas politiskā diskursa konceptu, tiek ģenerēta, kad no politiskā diskursa izzūd atsvešinātību, diskrimināciju un grupu pazemojumu uzturoša valoda.⁵³ Šajā kontekstā pētījuma turpinājumā tiks analizēts aktuālākais valsts integrācijas politikas rīcības dokuments (skat. nodaļu “Sabiedrības integrācijas modeļu analīze”).

Vides kvalitātes problemātikas saikne ar dažādības klātbūtni mazajā pašvaldībā ir aktuāla tādēļ, ka Citādā recepcija, ja tajā dominē norobežojošas tendences, var sekmēt izslēgšanu, savas kopienas simbolisku un diskursīvu dominanti un var rezultēties situācijā, kad ilgstoša izslēgšana no telpas veidošanas intensīvāk stimulēs spriedzi, kuras saturs un formas var potenciāli

⁵² Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. – Москва: Весь Мир, 2004. – стр. 70.; Skat. arī: Бауман З. Индивидуализированное общество. – Москва: Логос, 2005. – с. 115.

⁵³ Baumann Z. Moderne und Ambivalenz. Das Ende der Eindeutigkeit.- Hamburger edition, 2005. – S. 371.–372.

pieņemt to leģitimējošas formas vienā no būtiskajām mūsdienu cilvēka pašidentifikācijas un Citādo konstruējošajām formām – etnisko atšķirību kategorijās.

Vēl viens dažādības attīstības aspekts, kas skar jebkuru Eiropas sabiedrību un identificējams telpā, ir konkrētas apdzīvotas vietas iedzīvotāju kopīgās un atšķirīgās atmiņas, kas veido kolektīvās un individuālās identitātes. Kā atzīmē K. Šlēgels, piemēram, kapi var kļūt par telpu, kas kolektīvās identitātes atmiņā vai nu tiek saglabāta un aizsargāta, pētīta, vai arī ilustrē etnisko spriedzi latentu vai atklātu. Autors ilustrē savu tēzi ar piemēru par Moldovas ebreju kapiem, kur konstatēta kapu pieminekļu apgānīšana – kapu pieminekļu izmantošana šaušanas vingrinājumiem.⁵⁴

Atmiņu vietas konkrētajā telpā var kļūt arī par pilsoniskās iniciatīvas piemēru, par starpetniskā dialoga stimulu. Analizējot izvēlēto piecu pašvaldību darbību dažādības jomā, uzmanība tika pievērsta pašvaldības administrācijas un pilsoniskās sabiedrības iniciatīvām mazākumtautību kultūras saglabāšanai un aktualizācijai pašvaldības publiskajā telpā. Informācija par kolektīvās atmiņas uzturēšanu kā daļu no identitātes politikas ilustrē vietējās varas un nevalstisko organizāciju kā interešu pārstāvju komunikācijas spektru, sniedz informāciju par dialogu un politikas efektivitāti, kā arī par šī dialoga katra dalībnieka līdzdalības saturu un iniciatīvu virzienu. Tādējādi, izmantojot intervijā un diskusijā, dokumentu analīzē apkopoto informāciju, pētījums sniedz arī starpkultūru dialoga hronoloģiju piecās multietniskās telpās/pašvaldībās, nodrošinot vietējās pieredzes atpazīstamību zinātniskajā diskursā.

Dažādības traktējumu analīze konkrētajās pašvaldībās ir mēģinājums sniegt jaunu impulsu Latvijas sabiedrības integrācijas politikas analīzei, veidojot tādas mikrovides pētījumu, kura pamatā ir piecu konkrētu pašvaldību situācijas analīze (skat. pētījuma sadaļu "Pašvaldību atlases pamatojums").

Šajā pētījumā pašvaldība tiek definēta kā pētāmais objekts ar mērķi noteikt un izpētīt konkrētu pašvaldību pieredzi un politikas plānošanas saturu attiecībā uz jēdziena "dažādība" iekļaušanu politiskā diskursā konkrētajā administratīvajā vienībā.

Šajā kontekstā politiskais diskurss tiek izprasts kā konkrētas pašvaldības politikas dalībnieku darbības, kas ir vērstas uz konkrēto dažādības formu

⁵⁴ Schlögel K. Im Raume lesen wir die Zeit.. – S. 437.

un to subjektu iekļaušanu pašvaldības politikā. Dažādība pētījuma ietvaros, ņemot vērā līdzšinējās integrācijas politikas diskursīvas dominantes, tiek definēta kā viena no vairākām dažādības izpausmes formām – etniskā dažādība un etniski dažālais, atšķirīgais jeb etniski Citālais. Tieši pašvaldības darbības etniskās dažādības jomā pētījumā tiek izprastas kā pašvaldības diskurss par Citādo.

Minētais pētījuma saturiskais ierobežojums prasa dažus paskaidrojumus, kas palīdzēs izprast pētījuma apjomu, pētāmo jautājumu spektru un darba uzbūvi.

Pirmais būtiskais skaidrojums skar jēdzienu “pašvaldība”, kas šajā pētījumā ir izvirzīta par pētāmo vienību. Šāda vienība ir daudzšķautņaina un pētījumā iekļautas no konkrēto piecu pašvaldību 1) administratīvas institūcijas un tās struktūrvienības; 2) pašvaldības budžeta iestādes, kuras tiešā veidā nepilda pašvaldības kā vietējas varas funkcijas, bet piedalās pašvaldības politikas īstenošanā etniskās dažādības jomā (skolas, bibliotēkas, no pašvaldības budžeta finansētie plašsaziņas līdzekļi, kultūras nami, klubi utt.); 3) konkrētas pašvaldības pilsoniskā sabiedrība, ieskaitot tās mazākumtautību daļu (biedrības, nodibinājumi, alianses, arodbiedrības, radošie kolektīvi).

Pētījumā pašvaldības dažādības politika tiek apzīmēta ar jēdzienu “dažādības stratēģija” – šis ir otrais svarīgais paskaidrojums. Dažādības politika (*diversity management/diversity policy*) ir pēdējā gadu desmita politikas jauninājums, kas Eiropas Savienībā un citur pasaulē ietver starptautisko institūciju un iniciatīvu kompleksas un ilgstošas aktivitātes – piemēram, ilggadējā informatīva kampaņa “For Diversity – against Discrimination”, kas koordinēja visu ES dalībvalstu valsts pārvaldes un NVO centienus popularizēt etnisko, reliģisko un citas dažādības formas dalībvalstu sabiedrībās, ar akcentu uz nodarbinātības problemātiku,⁵⁵ un 2008. gada aktivitātes – Starpkultūru dialoga gada ietvaros.⁵⁶

Integrācijas jēdziens, būdams plašāks kā dažādības politikas jēdziens, šajā pētījumā tiks sašaurināts līdz pašvaldības politikas analīzei etniskās

⁵⁵ Pētījuma autors bija šīs kampaņas dalībnieks no Latvijas laikā no 2003. līdz 2008. gada beigām. Kampaņas mājas lapa: www.stop-discrimination.eu

⁵⁶ Hanovs D. (red.) Dialogs Latvijā: kultūru dažādība, robežas un saiknes. – Rīga: Akadēmisko programmu aģentūra, 2008.

dažādības jeb etniskās integrācijas jēdziena apjomam. Tādējādi šajā pētījumā jēdzieni “etniskā dažādība” un “etniskā integrācija”, kā arī jēdzieni “sabiedrības integrācijas politika” un “dažādības politika/stratēģija” tiek traktēti kā sinonīmi, kaut arī pētījuma autors labi apzinās, ka šādu sinonīmu pāru izveide var izraisīt kritiku. Tomēr tieši dažādības politikas analīze – pašvaldības politikas etnisko atšķirību/ Citādības iekļaušanas politikas analīze – ir šī pētījuma mērķis un galvenais pētāmais jautājums. Atbildes uz šo jautājumu autors centās iegūt no dažādu politikas dalībnieku sniegtās informācijas – anketēšanas, diskusijām, intervijām. Papildu informācija, kas palīdzēja saprast dažādības politiku konkrētajās pašvaldībās, bija politikas dalībnieku aktivitāšu analīze un to informācija publiskajā telpā (drukātajos plašsaziņas līdzekļos un internetā).

Pētījuma saturā ir apkopota un interpretēta informācija par Latvijas reģionu piecu pašvaldību darbību dažādības politikā, vērojot to, ka dažādības politikas efektivitāte tiek sasniegta tad, kad konkrētajā pašvaldībā etniskā dažādība tiek apzināta un atbalstīta, kas, savukārt, palīdz sasniegt vēlamo rezultātu, proti, dažādības iekļaušanu.

Pētījumā iekļaušana tiek traktēta kā politiskā konsensā definētām mazākumgrupu interesēm un vajadzībām atbilstoša līdzdalība pašvaldības institūciju un pilsoniskās sabiedrības darbībā, ievērojot līdztiesības principu lēmumu pieņemšanā gan mazākumtautību, gan citās pašvaldības darbības jomās.

Tādējādi jēdzieni “līdzdalība” un “iekļaušana” atrodas savstarpējā attiecināmībā kā cēloņseku attiecībās. Bez adekvātas, pilnvērtīgas līdzdalības nav iespējams nodrošināt efektīvu iekļaušanu. Agrākajās individuālās un kolektīvās publikācijās par dažādības politikas problemātiku Latvijā tika konstatēts, ka reāli pastāvoša etniskā dažādība nav pienācīgi pārstāvēta publiskajā politiskajā telpā un Latvijas sabiedrība kopumā nav kompetenta kultūru dažādības īstenošanā.⁵⁷

⁵⁷ Hanovs D. Ievads. Par kultūrām, kopienām un piederību: dialogs mūsdienu Latvijā. Dialogs Latvijā: kultūru dažādība, robežas un saiknes.. – 9. lpp.; Hanovs D., Laicāne M., Mihailovs J. Dažādības vadība multietniskā vidē. – Rīga: Drukātava, 2009. – 51. lpp.; Hanovs D. Recognition of Minority Rights and Liberal Paradigm: Is a Third Way Possible? The Case of Latvia. // Ethnicity. Politics of Recognition. 1. 2009. – pp. 46–58.

Abiem jēdzieniem funkcionāli un hronoloģiski priekšā ir jēdziens **atzišana**, kas šajā pētījumā, ņemot vērā Latvijā salīdzinoši nelielo pieredzi ar etniskas dažādības atzišanu politiskajā procesā, neskatoties uz reāli pastāvošu, gadsimtiem ilgo faktisku etnisko dažādību, ir viens no būtiskiem jautājumiem pētījuma dalībniekiem. Pēc tam, kad norisinājās empīrisku datu apstrāde un interpretācija, pētījumā tika konstatēts, ka būtisks elements dažādības stratēģiju veidošanā vēl pirms atzišanas ir etniskās dažādības **atpazīšana**, tātad identificēšana un iekļaušana pašvaldības politikas formās un saturā. Ar jēdzienu “atpazīšana” pētījumā tiek saprasts process, kad politikas dalībnieki identificē etnisko dažādību kā atpazīšanas “vērtu” – kad etniskā dažādība nonāk politikas dalībnieku redzes lokā, uztveres telpā, kļūst par komunikācijas satura elementu. Īsumā – **kad Citādaais kļūst par politikas dalībnieka pieredzi**.

Atbilstoši šai jēdzienu secībai tika izveidota pētījuma struktūra un tās daļu pētāmie jautājumi.

Pētījuma ievadam seko nodaļas, kuru mērķis ir sniegt panorāmisku raksturojumu starptautisko normatīvo aktu un politikas instrumentu spektram mazākumtautību un etniskās dažādības veicināšanas jomās. Starptautisko organizāciju pieredze kā pasaules, tā Eiropas Savienības mērogā sniedz starptautisko tiesisko un politisko kontekstu Latvijas situācijas analīzei. Atsevišķā nodaļā ietverta detalizētāka analīze par ievadā tikai fragmentāri minētās Vispārējās konvencijas ieguldījumu mazākumtautību politikā valstīs, kas šo konvenciju ratificējušas – tātad arī Latvijā. Kā papildu informācija pētījumā tiek apkopota informācija par Eiropas un Latvijas normatīvajiem aktiem, politikas plānošanas dokumentiem un interneta resursiem, kas var būt noderīgi turpmāko pētījumu veidošanā. Autors uzskata, ka normatīvie akti un starptautiskās politikas pieredzes panorāmisks pārskats ir svarīga ievaddaļa Latvijas pašvaldību darba analīzei. Turpmākajā pētījuma tekstā īsumā tiek skaidroti piecu konkrētu pašvaldību atlases kritēriji, ņemot vērā reģionu, kurā tā atrodas, pašvaldības izmēru, etnisko sastāvu un integrācijas politikas attīstības instrumentu esamību.

Pētījuma pārējās nodaļas tiek veltītas situācijas analīzei konkrētajās Latvijas t. s. mazajās pašvaldībās, no kurām pētījumam tika atlasītas šādas piecas: Olaines, Dagdas, Strenču, Balvu un Brocēnu novada pašvaldība.

Empīriskā informācija par pašvaldību institūciju un citu pašvaldību politikas dalībnieku darbību ir iegūta laikā no 2010. gada sākuma līdz 2011. gada beigām. Tādējādi informācija aptver periodu, ko pētījuma ietvaros var definēt kā ekonomiskās krīzes un valsts budžeta konsolidācijas sākumposmu, respektīvi, pirmos trīs gadus pēc ekonomiskās lejupslīdes 2008. gada beigās, kam sekoja straujš valsts un pašvaldību ienākumu kritums..

Kāpēc pētījumam tika izvēlēts tieši šis laika posms? Pirmkārt, salīdzinot ar īslaicīgu ekonomiskās augšupejas periodu pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, tieši no 2009. līdz 2011. gadam ir laika periods, kad pašvaldības bija spiestas operatīvi pārskatīt budžetu ar mērķi to konsolidēt. Intervijās ir atklāts, ka virknei projektu un iniciatīvu dažādības vadības jomā tika samazināts finansējums vai tie tika atcelti tieši šajā laika posmā. Šis laika posms, it sevišķi 2009. un 2010. gads, ir interesanti dažādības politikas analīzei tieši tādēļ, ka tie ir traktējami kā “lūzuma posms” – pārējas posms no “trekno gadu” budžeta politikas un tā ietekmes uz pilsonisko sabiedrību. Ne tikai analizēto pašvaldību politikā, bet arī nacionālajā līmenī šis posms ilustrē integrācijas un pretdiskriminācijas, arī dažādības politikas straujas pārmaiņas, ko varētu raksturot kā “pagrimuma” posmu – par to jau ievaddaļā reflektēts.

Otrkārt, izvēlētais salīdzinoši īsais laika posms bija ne tikai straujas finanšu apjoma samazināšanās periods pašvaldību darbībā. Tas bija arī posms, kad atlasītajās piecās pašvaldībās norisinājās esošo pilsoniskās sabiedrības pārstāvju pielāgošanās jaunai situācijai. Budžeta samazināšanās, izpaužoties, piemēram, dotāciju apjoma mazināšanā vai atcelšanā, ietekmēja gan latviešu, gan mazākumtautību nevalstisko organizāciju darbības apjomu, intensitāti un kvalitāti. Līdzīgi ekonomiskā krīze ietekmē ne tikai etnisko grupu identitāšu saglabāšanas un attīstības procesus, bet kopumā NVO sektora dalību pilsoniskās sabiedrības veidošanā. Tādējādi izvēlētais laika posms ilustrē gan dažādības politikas, gan līdzdalības dinamiku pilsoniskas sabiedrības attīstībā, sniedz informāciju par situāciju “pirms” un “pēc” pašvaldību budžetu izmaiņām, kā arī demonstrē, kādas ir iespējas pielāgot dažādības politiku krīzes apstākļiem, un apkopo nevalstisko organizāciju pieredzi, pielāgojoties jaunajai situācijai.

Vienlaicīgi autors apzinās, ka ikviens pētījums, kas raksturo un analizē konkrētu situāciju pašvaldībā, ir pakļauts ātram informācijas novecošanas riskam. Tas būtu labojams ar īsu, bet regulāru ekspertīzi par konkrētu pašvaldību situācijas attīstību no gada uz gadu. Svarīgi būtu veikt situācijas atkārtotu analīzi pēc 2012. gada, kad budžeta konsolidācija būs noslēgusies un jaunais ES finansējuma posms, kas būs pieejams arī Latvijas pašvaldībām struktūrfondu budžetu apsaimniekošanai, spēs piedāvāt jaunas iespējas arī dažādības politikas attīstībai.

Atzinumu veidošanai izmantojot daļēji strukturētas intervijas, kurās piedalījās pašvaldību institūciju amatpersonas, pašvaldību pakļautībā esošo institūciju un pašvaldības pilsoniskās sabiedrības pārstāvji (nevalstiskās organizācijas, radošie kolektīvi, indivīdi), pētījuma autors ir nonācis pie secinājuma, ka ir būtiski pētījumā iekļaut pašu pašvaldību darbinieku un to pakļautībā esošo iestāžu darbinieku un nevalstisko organizāciju pārstāvju viedokļus. Tādējādi pētījuma sadaļās par konkrētu pašvaldību situāciju ir ietverti apjomīgi citējumi no intervijām. Sekojot Baltijas Sociālo zinātņu institūta pieņemtai praksei, ko autors uzskata par vērtīgu piemēru un pārņemamu praksi, arī šajā pētījumā ietverti dažādu grupu pārstāvju viedokļi, kas lasītājam palīdz veidot situācijas daudzdimensionālu analīzi, piedāvā viedokļu dažādību un iepazīstina auditoriju ar konkrētu pašvaldību iniciatīvām. Autoram šķiet būtiski ļaut izskanēt arī pārdomām par starpetnisko komunikāciju konkrētajā pašvaldībā. Tehniski šāda daudz balsība tika saglabāta arī ievērojot runātāju/intervēto personu runāšanas stilu, valodu un tās īpatnības. Ja intervija tika sniegta krievu valodā, tā tika iekļauta pētījumā, sniedzot īsu aprakstu par interviju fragmentu saturu. Interviju pilnais teksts ir pieejams audioversijā projekta arhīvā.

Neviens no intervējamiem neizteica nepieciešamību vai vēlmi neminēt informāciju par sevi vai sniegt anonīmu interviju. Tieši intervējamo publiskā identificēšana ir būtisks analīzes elements, kas ļauj noskaidrot konkrētu integrācijas politikas dalībnieku pozīciju.

Līdztekus individuālajām intervijām konkrētajās pašvaldībās un ekspertu intervijām, par papildu informācijas avotu kļuva divu dienu diskusija ar Latvijas pašvaldību darbiniekiem, kas norisinājās Rīgā seminārā "Kultūras dažādības vadība darba vietā", ko rīkoja Latvijas Pašvaldību savienības izglītības

centrs 2010. gada 15. un 16. aprīlī. Pētījuma autors vadīja šo diskusiju, un tās laikā tika apkopoti vairāki atzinumi par situāciju pētījumam atlasītajās pašvaldībās.

Papildu informācijas avoti ir pašvaldību publiski pieejamā informācija interneta resursos un citos avotos. Konkrētu pašvaldību darbības analīze ir veikta atbilstoši šādiem pieciem elementiem, kas strukturēja iegūtās informācijas analīzi:

- 1) **īss “dosjē”** par konkrēto pašvaldību. Tajā ietilpst šāda informācija: īsa informācija par pašvaldību (teritorija, iedzīvotāju skaits, etniskais sastāvs, ekonomiskie radītāji, oficiālo iestāžu mājas lapa, citi informācijas resursi);
- 2) **dažādības politikas dalībnieki I. Pašvaldības institūciju darbības analīze dažādības jomā** (informācija par pašvaldības institūcijām, kas iesaistītas vai var būt iesaistītas dažādības stratēģijā/politikā/sabiedrības integrācijā);
- 3) **dažādības politikas dalībnieki II. Nevalstiskās organizācijas un mazākumtautību līdzdalības formu analīze pašvaldības darbībā;**
- 4) **pilsoniskās sabiedrības aktivitātes dažādības jomā** (pašdarbības, interešu pārstāvniecības iniciatīvu analīze ārpus pašvaldību institūciju tiešās darbības). Šajā pētījumā pilsoniskās sabiedrības jēdzienā ietilpst arī mazākumtautību nevalstiskās organizācijas, kuras strukturāli netiks atdalītas no pārējām nevalstiskajām organizācijām (latviešu vai starpetniskajām nevalstiskajām organizācijām). Ja konkrētajā pašvaldībā ir identificēta mazākumtautību organizāciju darbība, tā tiks apkopota un analizēta kā pašvaldības pilsoniskās sabiedrības segments;
- 5) **secinājumi un priekšlikumi pašvaldību politikas uzlabošanai dažādības jomā** – šī sadaļa, kas sastāv no divām apakšnodalām (empīriskie secinājumi un vispārējie secinājumi politikas īstenošanas dalībniekiem), seko piecu pašvaldību integrācijas politikas apkopojumam un analīzei. Tā paredzēta gan analizēto piecu pašvaldību politikas dalībniekiem, gan kopumā Latvijas pašvaldībām un to intereses pārstāvošām institūcijām.

Pētījuma noslēgumā tiek uzskaitīta izmantotā zinātniskā literatūra un veikts pašvaldību aptaujas rezultātu apkopojums.

Ņemot vērā to, ka analīzei izvēlētās konkrētās pašvaldības tikai daļēji ilustrē to, kā Latvijas pašvaldībās funkcionē etniskās dažādības fenomens publiskajā telpā, kurā ietilpst lokālā vara un pilsoniskā sabiedrība, pētījums nepretendē uz visaptverošu analīzi. Pētījumā iekļautas piecas versijas, uz kuru pamata, analizējot piecus piemērus no visiem Latvijas reģioniem un ņemot vērā reģionālās atšķirības, tiek mēģināts saskatīt kopīgus elementus dažādības politikas aktualizācijai Latvijas pašvaldību līmenī.

Rekomendācijas, kas balstītas konkrētu piemēru analīzē, tiks veidotas ar mērķi sniegt atbalstu pašvaldību sadarbības un interešu pārstāvniecības organizācijām. Autors cer, ka laba prakse veidos ceļvedi tādas lauku vides veidošanai, kurā etniskā dažādība tiek atbalstīta kā iespēja veidot kvalitatīvāku vidi visiem tās dalībniekiem, visiem tās veidotājiem, tādējādi stimulējot Latvijas integrācijas politiku tās reģionālajā dimensijā.

Šis pētījums ir vairāku cilvēku, pētnieku enerģijas, laika un pieredzes ieguldījums. Tādējādi ievada noslēgumā autors vēlas sirsnīgi pateikties visiem interviju un diskusiju dalībniekiem, visiem, kas snieguši padomus, izteikuši kritiku un atbalstījuši pētījuma tapšanas procesu. Īpašu pateicību autors vēlas izteikt Irinai Vasiļjevai, Sigitai Zankovskai-Odiņai un Denisam Kretalovam, kas sniedza nenovērtējamu ieguldījumu pētījuma tapšanā un ir pētījuma līdzautori. Īpaša pateicība pētījuma recenzentam, Dr. Vladislavam Volkovam un Ausmai Cimdiņai par atbalstu un iedrošināšanu.

Projekta grupas un projekta vadītājas Rasma Kārklīņa un Aija Priedīte, bet it sevišķi projekta menedžere Alda Ramane sniedza būtisku ieguldījumu šī pētījuma tapšanā ar padomiem, kritiku un izcilu organizatorisku darbu.

*Rīga,
2012. gada oktobrī*